

Norbert als kapelaan van Frederik I van Keulen, 1112

De eerste belangrijke wending in het leven van de jonge seculiere kanunnik Norbert was dat hij kapelaan werd van zijn aartsbisschop, Frederik I van Keulen. Hiermee werd de grondslag gelegd voor zijn hele verdere loopbaan als diplomaat. Wanneer dat precies gebeurde bleef spijtig genoeg onbekend, zoals zovele feiten uit zijn jeugd.

Vooreerst rijst echter de vraag of men wel met zekerheid kan aantonen dat Norbert kapelaan van Frederik I is geweest. In geen enkele bron immers wordt deze titel op hem toegepast. Ook in de *Vitae Norberti* wordt die functie niet uitdrukkelijk vermeld. Daar wordt enkel aangestipt dat Norbert aan het hof van de aartsbisschop en van de keizer grote achting verwierf¹⁾. De *Vita B* weet zelfs de redenen op te sommen waarom Norbert aan het hof van Frederik I succes genoot. Aan het hof van Frederik I was dat het geval vanwege zijn toebehoren tot de geestelijke stand en zijn kennis der letteren, aan het hof van de keizer oogstte hij bijval vanwege zijn edelmoedigheid en zijn uitzonderlijke wellevendheid, aan beide hoven tenslotte omwille van zijn vriendelijkheid en zijn hoofse manieren²⁾. Dit zoeken naar redenen voor Norberts succes, die bovendien aan elk hof verschillend zouden zijn geweest, lijkt wel een staaltje van de holle Franse retoriek waaraan de auteur van de *Vita B* zich vaak bezondigt en waaraan men slechts weinig historische waarde kan toekennen. Vanzelfsprekend was Norberts behoren tot de geestelijke stand een *conditio sine qua non* om tot de hofhouding van de aartsbisschop te kunnen toetreden en waren zijn innemendheid en verfijnde omgangsvormen voorwaarden om aan het even welk hof succes te oogsten. De auteur van de *Vita B* had geen

¹⁾ Vita A, MGH., SS., 12, blz. 671; Vita B, AA. SS., dl. I juni, blz. 808F, nr. 4.

²⁾ Vita B, blz. 808F, nr. 4: «Hic, cum in omnibus ei presentis vitae obsecundaret felicitas, et rerum temporalium prosperitas arrideret; factum est inter cetera, ut etiam in magnatum curiis perspicuus haberetur; primo quidem in curia domini Frederici Coloniensis archiepiscopi, deinde in aula imperatoris: in hac nimirum, propter officium clericatus et scientiam litterarum; in illa vero, propter generositatem animi et excellentiam urbanitatis; in utraque autem, propter affabilitatem vitae et elegantiam morum. Hic clarus, ibi nobilis; strenuus utrobique: dilectus et honoratus non minus a dominis quam ab universa familia».

bronnen nodig om zulke waarheid te kunnen verkondigen. Het ligt dan ook enkel in zijn bedoeling een aantal kwaliteiten van Norbert op te sommen, die trouwens op zichzelf niet ongeloofwaardig zijn.

In geen enkele verhalende bron bleef dus Norberts activiteit als kapelaan van Frederik I bewaard, maar deze jeugdijaren, vóór zijn bekering, worden uiteraard in het hagiografisch genre als weinig belangrijk beschouwd. Zij dienen ten hoogste om het contrast met zijn later lofwaardig leven des te scherper in het licht te stellen.

Des te waardevoller is het dat men een «Northbraht» terugvindt als kapelaan in een oorkonde van Frederik I voor het seculier kapittel van Rees³⁾ uit het jaar 1112. Geen enkele van Norberts talrijke biografen heeft ooit melding gemaakt van deze oudste bron waarin Norberts naam voorkomt, ook al werd de oorkonde van 1112 reeds in 1840 uitgegeven⁴⁾. Deze lacune wijst eens te meer op het ontstellend gebrek aan bronnenstudie bij de biografen die zich steeds tevreden stelden met een slaafs herschrijven van de bestaande biografieën zonder zelf de bronnen te raadplegen. Wanneer ze immers vermeldten dat Norbert kapelaan van zijn aartsbisschop was geweest, lag het toch voor de hand dat men onder de getuigen van Frederiks oorkonden naar zijn naam zou gaan zoeken. De oud-Germaanse schrijfwijze «Northbrath» kon hen toch moeilijk verhinderen aan Norbert te denken⁵⁾ en evenmin konden ze veronderstellen dat in 1112 twee hovelingen van de Keulse aartsbisschop dezelfde naam zouden hebben gedragen. Daarvoor was die naam te weinig verspreid⁶⁾. Indien Norberts biografen integendeel van oordeel waren geweest dat zijn naam in de oorkonden van Frederik I

³⁾ Kr. Kleve, Nordrhein Westfalen. Zie over het kapittel van Rees, W. CLASSEN, *Das Erzbistum Köln. Archidiakonat von Xanten, Germania Sacra III*, 1, Berlijn, 1938, blz. 239-300: *Das Kollegiatstift St. Maria zu Rees*.

⁴⁾ Uitg. Th.J. LACOMBLET, *Urkundenbuch für die Geschichte des Niederrheins*, dl. I, Düsseldorf, 1840, blz. 177-178, nr. 274.

⁵⁾ In de twaalfde eeuw doet deze spelling reeds archaïsch aan. De gewone gelatini-seerde schrijfwijze is dan Norbertus, Nortbertus of Norpertus. De laatste twee vormen vindt men vooral in teksten van Duitse oorsprong. In de oorkonden van Frederik I worden nog opvallend veel Germaanse namen gebruikt. Zie daarover H. TIEFENBACH, *Xanten-Essen-Köln. Untersuchungen zur Nordgrenze des Althochdeutschen an nieder-rheinischen Personennamen des neunten bis elften Jahrhunderts*, Göttingen, 1984, blz. 332, en K. KOCH en E. HEGEL, *Die Vita des Prämonstratensers Hermann Joseph von Steinfeld*, Keulen, 1958, blz. 54.

⁶⁾ F.J. FELTEN, *Norbert von Xanten. Reisen und Aufenthaltsorte*, in *Norbert von Xanten. Adliger-Ordensstifter-Kirchenfürst, Festschrift...Xanten*, Keulen, 1984, blz. 212, is van mening dat de identiteit met Norbert «niet gesichert» is. Volledige zekerheid bestaat er inderdaad niet, maar toch een zeer hoge graad van waarschijnlijkheid.

nergens voorkwam, dan hadden zij zich logischerwijze moeten afvragen of Norbert wel ooit diens kapelaan was geweest. In de oorkonden van Frederik I vindt men immers meermaals een reeks kapelaans onder de getuigen vermeld. De naam Norbert komt echter slechts eenmaal voor.

De kapelaans van de bisschop vormden de kleine groep van zijn voortdurende gezellen. Evenals de wereldlijke heren steeds door een groep edelen waren omringd, evenzo was een bisschop, die zelf trouwens vrijwel steeds tot de adel behoorde, altijd van een aantal geestelijken vergezeld. Hun functie was oorspronkelijk een liturgische, zoals hun naam schijnt aan te duiden⁷⁾. Zij dienden namelijk zorg te dragen voor de *capella*, de benodigdheden voor de eredienst⁸⁾; zij baden het officie samen met de bisschop⁹⁾ en assisteerden hem bij de eucharistieviering. Hun voortdurende nabijheid bij de bisschop maakte hen tot zijn vertrouwensmannen, raadgevers en naaste helpers¹⁰⁾. Eventueel werden zij belast met de armenzorg en het beheer van het gastenhuis. Ook als gezanten van de bisschop werden zij soms aangewend of als zijn vertegenwoordigers bij politieke zendingen. Vandaar dat voor hun taak ook begaafdheid op politiek vlak werd vereist¹¹⁾ en zij konden anderzijds in de hofdienst politieke ervaring opdoen¹²⁾. Als naaste medewerkers van de bisschop konden zij wellicht, volgens hun bekwaamheid en het vertrouwen dat hun heer in hen stelde, voor elke

⁷⁾ De «capella» bestond uit de benodigdheden voor de eucharistieviering, zie o.m. *L'Obituaire de l'abbaye de Prémontré*, uitg. R. VAN WAEFELGHEM, Leuven, 1913, op 11 sept., blz. 177, waar een «capella integra» beschreven wordt. Over de verscheidene betekenissen van «capella», H.-W. KLEWITZ, *Königtum, Hofkapelle und Domkapitel im 10. und 11. Jahrhundert*, in *Archiv für Urkundenforschung*, 1939, XVI, blz. 119, noot 1. Veel verwijzingen ook in S. HAIDER, *Das bischöfliche Kapellanat*, dl. I: *Von den Anfängen bis in das 13. Jh.*, Wenen, Keulen, Graz, 1979, blz. 35. Ook in de *Vita Norberti B* komt dit woord voor in de betekenis van benodigdheden voor de H. Mis, *Vita B*, blz. 816F, nr. 28.

⁸⁾ Deze functie werd blijkbaar uitgeoefend door de diaken die Norbert op de Rometocht van 1132-1133 vergezelde en aan wie hij speciaal de zorg voor zijn pallium en andere zaken had aanbevolen bij gelegenheid van de opstand te Augsburg op 28 augustus 1132, zie de *Additamenta*, MGH., SS., 12, blz. 705, en W.M. GRAUWEN, *Norbertus, aartsbisschop van Maagdenburg, (1126-1134)*, Brussel, 1978, blz. 511-514.

⁹⁾ Bij de tweede moordpoging op Norbert ging hij samen met zijn kapelaans in processie naar de metten, zie *Vita B*, blz. 838F-839A, nr. 98. De schrijver van de *Vita B* gebruikt hier het woord «capellani», terwijl die van de *Vita A*, blz. 696, enkel over «clerici» spreekt.

¹⁰⁾ Wellicht kwamen de «familiaris et secretarii, ad quorum nutum res publica tractabatur», vermeld in de *Vita A*, blz. 695, en de «clericus quidam de domesticis» (*ibidem*, blz. 696) die te Maagdenburg moordpogingen tegen Norbert beraamden, uit de kring van zijn kapelaans, ook al wordt die benaming niet gebruikt.

¹¹⁾ S. HAIDER, dl. I, blz. 326.

¹²⁾ S. HAIDER, dl. I, blz. 335.

opdracht in aanmerking komen¹³). Zij vormden aldus een instrument in de machtspolitiek van de bisschop en de hervormingsgezinde bisschoppen hebben vaak hun kapelaans benoemd in de kloosters van hun bisdom om er hun hervormingsideeën ingang te doen vinden¹⁴). Te Keulen oefenden de kapelaans ook de taken uit die aan de bisschoppelijke kanselarij toekwamen. Daarom komen zij dikwijls in de oorkonden als getuigen voor¹⁵).

De oorkonde van 1112, die schijnt aan te tonen dat Norbert inderdaad de functie van kapelaan van Frederik I heeft uitgeoefend, is juist hierom van groot belang, dat men hem hier voor het eerst in een tamelijk goed omschreven taak ziet optreden. Door de studie van de normale opdrachten, de afkomst en de opleiding van de kapelaans, kan men dan ook gefundeerde hypothesen stellen over Norbert zelf die blijkbaar tot deze groep behoorde.

Voor de helft van de ons bekende kapelaans staat het vast dat zij van edele afkomst waren¹⁶). Uiteraard bleven die kapelaans het best gekend, die later tot hogere functies opstegen. Die hogere functies leveren dan op hun beurt een argument te meer om een edele afkomst te veronderstellen. Ook al bestaan er zeker uitzonderingen op de algemene regel, toch moet o.m. het feit dat Norbert kapelaan was van de aartsbisschop van Keulen en later zelf aartsbisschop werd, een quasi-zekerheid geven dat hij uit een edele familie stamde, zelfs indien we dat niet uit de *Vitae Norberti* en andere bronnen zouden weten.

Voor heel wat kapelaans kan ook worden aangetoond dat zij tot een domkapittel behoorden¹⁷). Daaruit volgt niet noodzakelijk dat zij van adel waren, want de meeste domkapittels bleven in de 12de eeuw nog voor niet-edelen toegankelijk. Dit was o. m. het geval voor het domkapittel te Xanten¹⁸). Zelfs het domkapittel van Keulen was in de 12de eeuw nog niet uitsluitend aan de adel voorbehouden¹⁹). De functie van

¹³) S. HAIDER, dl. I, blz. 78-85.

¹⁴) S. HAIDER, dl. I, blz. 327.

¹⁵) E. WISPLINGHOFF, *Untersuchungen zu niederrheinischen Urkunden des 11. und 12. Jahrhunderts*, in *Annalen des Historischen Vereins für den Niederrhein*, 1955, CLVII, blz. 13.

¹⁶) Aldus S. HAIDER, dl. I, blz. 86.

¹⁷) S. HAIDER, dl. I, blz. 87.

¹⁸) Alleen de proosten waren steeds van adellijke afkomst, aldus R. MEIER, *Die Domkapitel zu Goslar und Halberstadt in ihrer persönlichen Zusammensetzung im Mittelalter*, Göttingen, 1967, blz. 109.

¹⁹) A. SCHULTE, *Der hohe Adel im Leben des mittelalterlichen Köln*, in *Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Phil.-Hist. Klasse*, 1919, VIII, blz. 19vv., en

kapelaan bood juist een mogelijkheid aan geestelijken van lagere afkomst om zich door hun bekwaamheid, volgzaamheid en betrouwbaarheid tegenover hun heer te doen opmerken en ondanks hun afkomst tot hoge posten op te stijgen²⁰). Te Keulen trouwens waren slechts weinig domkanunniken onder de kapelaans. De andere Keulse kapittels leverden veel meer geestelijken aan het aartsbisshoppelijk hof²¹). In de andere bisschopssteden echter bekleedden vrijwel alle bekende kapelaans, ofwel vóór ofwel na hun aanstelling, een ambt van kanunnik in de domkerk²²). Men kan zich dus afvragen of Norbert in de Keulse dom een prebende heeft bezeten. Het schijnt immers wel zo te zijn dat de bisschop ofwel domkanunniken tot kapelaans koos of hun achteraf een kanonikaat bezorgde²³). Zodoende werd in hun onderhoud voorzien door hun prebende en hoefde de bisschop zelf niet voor hun levensonderhoud in te staan²⁴). In theorie was het zeker niet ondenkbaar dat Norbert een prebende te Xanten met een te Keulen zou hebben gecumuleerd²⁵). Toch wordt hij in geen enkele bron als domkanunnik te Keulen aangeduid en gezien de enge band die bestond tussen de kapittels van Keulen en Xanten werd het misschien niet als noodzakelijk gevoeld Norbert bij zijn uitverkiezing tot kapelaan tevens een prebende te Keulen te geven.

Een bisshoppelijke kapelaan had voor de uitoefening van zijn verscheidene functies ook een steviger vorming nodig dan de gewone geestelijke. Die kreeg hij in de domschool. Over enkele bisshoppelijke kapelaans weet men dat ze tegelijk scholaster waren. Dezen konden dan tevens in de domschool de beste leerlingen recrutereren om op hun beurt de bisschop als kapelaans bij te staan²⁶). De enge verbandingen tussen de bisshoppelijke *capella*, de domschool en het oorkondenwezen,

E. WISPLINGHOFF, *Untersuchungen zur niederrheinischen Urkunden...*, blz. 26. Volgens S. HAIDER, dl. I, blz. 332, noot 44, was het domkapittel van Keulen pas sedert 1300 uitsluitend adellijk.

²⁰) Aldus S. HAIDER, dl. I, blz. 333, die meent dat de meerderheid van de kapelaans van lagere afkomst was.

²¹) S. HAIDER, dl. I, blz. 119.

²²) S. HAIDER, dl. I, blz. 91.

²³) S. HAIDER, dl. I, blz. 91.

²⁴) S. HAIDER, dl. I, blz. 105.

²⁵) Dit is blijkbaar de hypothese van H. GRUNDMANN, *Gottfried von Cappenberg (1097-1127)*, in *Westfälische Lebensbilder*, Münster, 1959, blz. 9: «Er (Norbert) war in jungen Jahren Kanoniker am Viktorstift in Xanten, vielleicht auch am Kölner Domstift geworden...».

²⁶) S. HAIDER, dl. I, blz. 93-95.

verklaren dan ook dat de bisschoppelijke kapelaans vaak als getuigen optreden in de oorkonden van hun heer²⁷). Zij vergezelden niet alleen de bisschop voortdurend, maar werden ook soms belast met het opstellen en schrijven der oorkonden²⁸). Vanuit de vorming die zij hadden genoten en de praktijk van het schrijven, wordt het dan ook verklaarbaar dat vele kapelaans een literaire activiteit als geschiedschrijvers hebben ontplooid²⁹). Wat het aartsbisdom Keulen aangaat mag men echter voor het begin der twaalfde eeuw de activiteit van de kapelaans als oorkondenschrijvers niet overdrijven³⁰). Daarvoor zorgde vanaf 1106 blijkbaar de domscholaster Ekbert, de latere bisschop van Münster (1127-1132)³¹), en tussen 1116 en 1126 voornamelijk het scriptorium van de benedictijnen van Siegburg³²).

De kapelaans waren niet steeds jongeren. Sommigen aanvaardden die waardigheid op hoge leeftijd en bleven haar uitoefenen tot hun dood³³). Toch werden over het algemeen blijkbaar jongeren voor deze functie door de bisschop uitgekozen wanneer ze nog subdiaken of diaken waren. Een kapelaan van 25 jaar werd als te jong en onrijp voor die functie beschouwd³⁴). Norbert zelf was in 1112 tussen 27 en 32 jaar oud en zal dus wellicht nog niet lang kapelaan zijn geweest. Hij kan kapelaan van Frederik I zijn gebleven tot 1115³⁵). Naar alle waarschijnlijkheid oefende hij deze functie slechts ten hoogste gedurende een vijftal jaren uit. Toch heeft ze een grote invloed gehad op zijn hele verder leven.

²⁷) Dit geldt eveneens voor Frankrijk. Zie b.v. het *Cartulaire de l'abbaye de la Madeleine de Châteaudun*, uitg. L. MERLET en L. JARRY, Châteaudun, 1896, blz. 18 (1149): «...magister Milo, noster capellanus...», en blz. 23 (ca.1152): «...Milo, capellanus noster, presbiter et canonicus Sancte Marie...».

²⁸) Evenzo te Chartres, zie het cartularium aangehaald in de vorige voetnoot, blz. 14, nr. IX (1133-1145): «Ego Robertus, domini Gaufridi Carnotensis episcopi, apostolice sedis legati, capellanus, vidi, audiui et scripsi».

²⁹) S. HAIDER, *Zum Verhältniss von Kapellanat und Geschichtsschreibung im Mittelalter*, in *Geschichtsschreibung und geistiges Leben im Mittelalter. Festschrift für Heinz Löwe*, uitg. K. HAUCK en H. MORDEK, Keulen, Wenen, 1978, blz. 102-138.

³⁰) S. HAIDER, dl. I, blz. 146.

³¹) W. PETERS, *Studien zu den Beziehungen zwischen kölnischer und römischer Kirche. Ein Baustein zur Germania Pontificia*, in *Archiv für Diplomatik*, 1971, XVII, blz. 200-205; S. HAIDER, dl. I, blz. 138.

³²) S. HAIDER, dl. I, blz. 141.

³³) S. HAIDER, dl. I, blz. 102.

³⁴) S. HAIDER, dl. I, blz. 101.

³⁵) Zoals elders zal worden aangetoond zal Norbert wellicht reeds vóór 1115 het hof van Hendrik V, samen met Frederik I, hebben verlaten. Aan het aartsbisschoppelijk hof kan hij echter tot 1115 zijn gebleven.

Te Keulen schijnt de organisatie van het kapelanaat van de aartsbisschop zeer vroeg en tevens zeer ruim ontwikkeld te zijn. Het hoogste aantal kapelaans treft men aan in een oorkonde van aartsbisschop Sigewin, gegeven tussen 1079 en 1083, nl. niet minder dan dertien. Daarnaast leveren oorkonden van 1073 en 1080 elk een rij van negen kapelaans³⁶⁾. In twee oorkonden van aartsbisschop Herman III van 1091 en 1096 treft men telkens acht kapelaans als getuigen aan³⁷⁾. In de oorkonden van Norberts overste, Frederik I van Schwarzenburg, is zes het maximum³⁸⁾.

Een andere eigenaardigheid die alleen te Keulen schijnt voor te komen sedert het einde van de 11de eeuw is het optreden van een *capellarius* die zich onderscheidt van de *capellani* en aan hun hoofd staat³⁹⁾. Hij treedt in de getuigenlijsten als eerste vóór de andere kapelaans op. Deze *capellarius* was sedert 1107 een zekere Diederik⁴⁰⁾, die ook samen met Norbert in de oorkonde van 1112 voorkomt. Zijn naam volgt steeds onmiddellijk na die van de Keulse dekens en proosten en gaat aan die van de andere kapelaans vooraf⁴¹⁾.

De oorkonde van 1112 voor het kapittel van Rees stelt wel enkele problemen op het gebied van de oorkondenleer. Zij bestaat namelijk in vier gezegelde exemplaren⁴²⁾, die niet volledig gelijklopend van inhoud zijn⁴³⁾. Toch stamt deze oorkonde volgens Otto Oppermann en Wolf-

³⁶⁾ S. HAIDER, dl. I, blz. 117.

³⁷⁾ Zie S. HAIDER, dl. I, blz. 78 en 117.

³⁸⁾ Zie de oorkonde van 1124, uitg. H. FÖRSTER, *Eine unbekannte Urkunde Erzbischof Friedrichs I. von Köln (1100-1131)*, in *Annalen des Historischen Vereins für den Niederrhein*, 1932, CXXI, blz. 134. Vijf kapelaans komen voor in de oorkonden van 1112, uitg. Th.J. LACOMBLET, *Urkundenbuch...*, dl.I, blz. 178-179, nr. 275, en van 1116, *ibidem*, blz. 183, nr. 281.

³⁹⁾ S. HAIDER, dl. I, blz. 120-121 en 380.

⁴⁰⁾ Uitg. Th.J. LACOMBLET, *Urkundenbuch...*, dl. I, blz. 172-173, nr. 267, van 9 januari 1106: «Teodericus capellarius», die in de getuigenrij onmiddellijk volgt na proost Bernard van Sint-Severinus. Zie S. HAIDER, dl. I, blz. 120-121.

⁴¹⁾ Evenzo S. HAIDER, dl. I, blz. 123.

⁴²⁾ Een origineel in viervoudige uitvaardiging komt zelden voor. Toch vindt men er een van bisschop Simon van Doornik in A. VAN LOKEREN, *Chartes et documents de l'abbaye de Saint-Pierre au Mont Blandin à Gand...*, Gent, 1868, blz. 137-138, nr. 228: «Original en quadruple expédition». Wij danken onze collega dr. C. Vleeschouwers, die zo vriendelijk was ons op deze oorkonde opmerkzaam te maken.

⁴³⁾ R. KNIPPING, *Die Regesten der Erzbischöfe von Köln im Mittelalter*, dl. II: 1100-1205, nr. 93 en 94, die ongedrukt bleven, en nr. 95, uitgegeven door Th.J. LACOMBLET, *Urkundenbuch...*, dl. I, nr. 274, en een transumpt van aartsbisschop Arnold I met een echt zegel. Aldus O. OPPERMANN, *Rheinische Urkundenstudien*, dl. I, Utrecht, 1922, blz. 336.

gang Peters uit de kanselarij van de aartsbisschop⁴⁴). Tegen de echtheid van de door Th.J. Lacomblet gedrukte versie is zelfs volgens de zeer kritische O. Oppermann niets in te brengen⁴⁵).

De naam van Norbert als getuige komt in één van de vier uitvaardigingen niet voor⁴⁶); daar werd de getuigenlijst ingekort⁴⁷).

De inhoud van deze oorkonde is verder voor de levensgeschiedenis van Norbert van weinig belang. Frederik van Keulen schenkt aan het kapittel van Rees onder meer het gruitrecht (*cerevisiale fermentum*) te Rees, samen met een mansus land⁴⁸) en de novaaltinden in het Hochwald te Dernau⁴⁹).

Als geestelijke hoogwaardigheidsbekleders uit het Keulse treden op als getuigen: Johannes, proost van de hoofdkerk, d.w.z. van het domkapittel van Keulen, met deken Wezelinus, Herman, proost van het Sint-Gereonkapittel, Beringer, proost van het kapittel van Sint-Kunibert, Diederik, proost van S.Maria ad Gradus, Reginbern, Godfried, magister van het Xantense kapittel, en Liuthard, proost van Zyfflich. Men mag aannemen dat dit goede bekenden van Norbert waren, vooral dan proost Herman van Xanten, die tegelijk proost was van het Sint-Gereonkapittel⁵⁰) en de Xantense magister, Godfried. Doch men kent van hen enkel hun naam.

Daarna volgt de rij van de kapelaans met aan hun hoofd de *capellarius* Diederik. Na hem worden drie van zijn onderhorigen genoemd, Johannes, Northbraht en Wolbero. Toch was de groep van kapelaans van de aartsbisschop zeker veel groter, want in een andere oorkonde

⁴⁴) O. OPPERMANN, *Rheinische Urkundenstudien*, dl. I, Utrecht, 1922, blz. 35-37; W. PETERS, *Studien zu den Beziehungen zwischen kölnischer und römischer Kirche. Ein Baustein zur Germania Pontificia*, in *Archiv für Diplomatik*, 1971, XVII, blz. 194 en 196. Volgens deze auteur stammen KNIPPING, Reg. nr. 94 en 95 uit de aartsbisschoppelijke kanselarij. Van de ongeveer 60 door Frederik I uitgevaardigde oorkonden, is dat slechts voor 14 het geval, aldus W. PETERS, *o.c.*, blz. 200.

⁴⁵) O. OPPERMANN, *o.c.*, dl. I, Utrecht, 1922, blz. 337.

⁴⁶) R. KNIPPING, *Die Regesten...*, dl. II, nr. 93.

⁴⁷) Aldus O. OPPERMANN, *o.c.*, dl. I, blz. 337. De getuigenlijst van nr. 94 werd verkort in de nrs 93 en 95.

⁴⁸) De schenking is in de drie versies enigszins verschillend, zie O. OPPERMANN, *o.c.*, dl. I, blz. 337.

⁴⁹) Kr. Ahrweiler. Twee uitvaardigingen van de oorkonde bevatten de bepaling over de novaaltinden niet, zie Th.J. LACOMBLET, blz. 177, noot 1.

⁵⁰) Zie daarover W.M. GRAUWEN, *Norbert en de reliekenvinding te Keulen 12/13 oktober — 24 november 1121*, in *Anal. Praem.*, 1991, LXVII, nr. 1-2, blz. 28-29, en verder noot 62.

van hetzelfde jaar worden nog vier andere namen genoemd⁵¹). Indien beide teksten betrouwbaar zijn, maakte Norbert dus in 1112 deel uit van een groep van ten minste zeven kapelaans die onder de leiding stonden van *capellarius* Diederik.

Van de lekenheren die in deze oorkonde als getuigen optraden kende Norbert zeker hertog Hendrik van Limburg⁵²), graaf Adolf van Saffenberg⁵³), graaf Gerhard van Gulik of van Wassenberg en Gelderland⁵⁴) en diens zoon Gerhard. Onder de wereldlijke heren van lagere stand valt vooral de aanwezigheid op van Hendrik van Doornick⁵⁵), die later op aanraden van Norbert de Fürstenberg (Vorstberg) aan Siegburg zal overdragen voor de stichting van een priorij.

Al deze getuigen mag men hoogstwaarschijnlijk beschouwen als behorend tot Norberts kennissenkring bij het begin van zijn loopbaan, maar dit helpt ons bij de studie van Norberts leven niet zoveel vooruit aangezien deze personen enkel bij name bekend zijn gebleven en later in Norberts leven, voor zover we weten, geen rol meer spelen. Enkel over Hendrik van Doornick weten we dat Norbert op hem invloed heeft uitgeoefend om tot een benedictijnerstichting over te gaan.

Door de oorkonde van 1112 schijnt dus bewezen te worden dat Norbert werkelijk kapelaan van Frederik I van Keulen is geweest. Daaruit volgt dan dat hij zijn heer en meester de aartsbisschop van zeer nabij heeft gekend, met hem een tijdlang vrijwel dag en nacht heeft samengeleefd en hem wellicht op enkele reizen heeft vergezeld. Norbert leefde toen aan het hof van een prachtlievend en zelfbewust aartsbis-

⁵¹) Oorkonde van Frederik I van 1112 voor het Cassiuskapittel te Bonn, uitg. Th.J. LACOMBLET, *Urkundenbuch...*, dl. I, Düsseldorf, 1840, blz. 178-179, nr. 275: «Capellanus: Teoderico, Wichmanno, Heriberto, Sigewino, Wirico».

⁵²) Hendrik I van Limburg (1082-1119), van 1101 tot 1106 hertog van Neder-Lotharingen. Hij bestreed keizer Hendrik V te Andernach (1114) en te Welfesholz (1115). Zie H. NEU, art. *Heinrich I., Graf von Limburg*, in *Neue Deutsche Biographie*, dl. VIII, Berlijn, 1969, blz. 366-367.

⁵³) Adolf van Saffenberg (1112-58), komt 23 maal voor in de uitgave van Th. Lacomblet, dl. I, zie de index, blz. 406. Zie over hem H. HOFFMANN, *Grafchaften in Bischofshand*, in *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters*, 1990, XLVI, Heft 2, blz. 412-413.

⁵⁴) Gerhard II van Kleef (1082-1129) of Gerhard, ca. 1085 graaf van Wassenberg en 1096 in Gelderland. Uit de oorkonden van Frederik I blijkt dat zowel Gerhard van Gulik als Gerhard van Wassenberg en Gelderland een zoon hadden die Gerhard heette, zie Th.J. LACOMBLET, *Urkundenbuch...*, dl. I, nr. 288, blz. 189, waar Gerhard van Wassenberg en zijn zoon Gerhard vermeld worden in 1118 en nr. 301, blz. 198, van 1 aug. 1126, waar Gerard van Gulik en diens zoon Gerhard voorkomen. Voor ons onderwerp heeft de kwestie echter weinig belang.

schop⁵⁶). Daar leerde hij de kerkelijke en keizerlijke politiek kennen, maar ongetwijfeld ook de ambitie en de eerezucht in de groep jongeren die hun kapelaanschap in de eerste plaats beschouwden als een springplank voor een snelle kerkelijke loopbaan⁵⁷). Uit het milieu der kapelaans werden immers vaak de proosten en dekens der kapittels en de bisschopskandidaten gekozen⁵⁸).

De jonge Norbert heeft dus niet zijn hele jeugd in het kapittel van Xanten doorgebracht. De kapelaans waren immers vrijgesteld van hun verplichtingen en exempt ten overstaan van hun plaatselijke oversten⁵⁹). Toch bleven zij hun uitbetalingen ontvangen evenals de aanwezige kanunniken⁶⁰). In de nabijheid van de bisschop was de kapelaan de vertegenwoordiger van zijn gemeenschap en in zijn kapittel werd hij beschouwd als de verbindingsman met de bisschop⁶¹). Wellicht is Norbert langs zijn oversten in het kapittel, die we regelmatig in de oorkonden van Frederik I zien optreden, met zijn aartsbisschop in contact getreden en door deze tot kapelaan verheven. Ondanks zijn sterke persoonlijkheid verstond hij blijkbaar de kunst om bij zijn oversten in de gunst te staan en bij steeds hoger geplaatste personen in dienst te worden genomen. Langs de proost van Xanten⁶²) wist hij aan het aartsbisschoppelijk hof te geraken en daar tot de waardigheid van kapelaan te worden verheven, waarna hij wellicht langs Frederik I aan het hof van keizer Hendrik V wist door te dringen.

⁵⁵) Uitg. Th.J. LACOMBLET, blz. 178: «Heinric de Dornecho».

⁵⁶) Zie W. NEUSS, in *Geschichte des Erzbistums Köln*, dl. I, Bachem, 1964, blz. 206.

⁵⁷) S. HAIDER, dl. I, blz. 102.

⁵⁸) Zie b.v. de *Vita Chunradi archiepiscopi Salisburgensis*, MGH., SS., 11, blz. 70: «Episcopus quoque Gurcensis, huius viri virtutem emulatus, dominum utique suum imitando — erat enim, antequam esset episcopus, capellanus illius — in ecclesia Gurcensi constituit communis vitae ordinem et professionem...». Over deze Hiltebold van Gurk (1106-1134) ook S. WEINFURTER, *Salzburger Bistumsreform und Bischofspolitik im 12. Jahrhundert. Der Erzbischof Konrad I. von Salzburg (1106-1147) und die Regular-kanoniker*, Keulen, Wenen, 1975, blz. 11, en S. HAIDER, dl. I, blz. 330.

⁵⁹) S. HAIDER, dl. I, blz. 326.

⁶⁰) S. HAIDER, dl. I, blz. 325. Voor Xanten bezit men enkel de voorschriften die uit de 15de eeuw dateren, zie C. WILKES, *Quellen zur Rechts- und Wirtschaftsgeschichte des Archidiakonats und Stifts Xanten*, dl. I, Bonn, 1937, blz. 124-125 en 139.

⁶¹) S. HAIDER, dl. I, blz. 325.

⁶²) Proost Volmar van Xanten komt in de oorkonden van Frederik I voor in 1104, 13 april; 1106, 15 februari en 1109, zie Th.J. LACOMBLET, *Urkundenbuch*..., dl. I, nrs 263, 268 en 272; proost Herman vindt men terug in 1112, 1116, 1117, en 1125, zie *ibidem*, nrs 275, 280, 285 en 300.

Besluit:

Hoewel Norberts naam slechts in één enkele oorkonde van Frederik I van Keulen onder de kapelaans voorkomt, mag men toch aannemen dat hij kapelaan van de aartsbisschop is geweest. De begindatum van die functie is onmogelijk te bepalen. Zij kan aanvangen met Norberts toetreden tot de clericatuur door het ontvangen van de tonsuur. De einddatum ervan moet omstreeks 1114-1115 liggen.

Ongetwijfeld was Norbert van nature zeer geschikt voor zulke functie. Hij was een bevallige, slanke verschijning, welbespraakt en met een zekere cultuur vanwege zijn adellijke afkomst, een gedragspatroon dat men vanaf omstreeks 1130 als hoofsheid zou bestempelen. Toch is er geen reden om te denken dat hij een speciale onderlegdheid in de letteren zou hebben bezeten, zoals de *Vita B* beweert.

Het leven aan het hof van aartsbisschop Frederik I was ongetwijfeld meer politiek dan religieus gekleurd, maar de hagiografische beschrijving van het hofleven als werelds en gevaarlijk voor de goede zeden, is zeker overdreven. Veel meer werd zulk milieu gekenmerkt door intriges, concurrentiegeest, kruiperij voor de overste, hypocrisie, alsook door eer- en heerszucht en uitwendige praal o. m. in kleding.

Dit milieu heeft mede Norberts verdere levensloop bepaald. Door zijn verblijf aan het hof van de aartsbisschop en de keizer wordt het verklaarbaar dat men bij hem twee schijnbaar onverenigbare eigenschappen vaststelt; enerzijds een rechtlijnigheid en een extremisme dat een wezenskenmerk van zijn karakter uitmaakt, anderzijds een neiging tot deelneming aan het beleid der groten der aarde, die hem steeds opnieuw naar hun omgeving deed weerkeren.

Mankevosstraat 71
B-1860 Meise

W.M. GRAUWEN, O. Praem.